

8У
Р74

1369/-

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ім. М. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

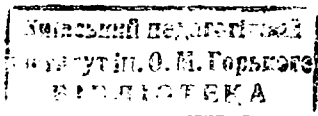
ГОЦУР Лариса Володимирівна

**ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА
В УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКИХ
ЛІТЕРАТУРНИХ ВЗАЄМИНАХ**

Спеціальність 10.01.03 — Література народів СРСР (українська)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

НБ НПУ

імені М.П. Драгоманова

100310940

Київ — 1992

Робота виконана на кафедрі української літератури Київського державного педагогічного інституту ім. М. Драгоманова.

Науковий керівник — доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН України
Ф. П. ПОГРЕБЕННИК

Офіційні опоненти — доктор філологічних наук, професор
Л. С. ДЕМ'ЯНІВСЬКА
кандидат філологічних наук, доцент
М. С. НАГІРНИЙ

Провідна організація — Кафедра української літератури Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича.

Захист відбудеться «24» квітня 1992 р. о 15 год.
на засіданні спеціалізованої ради К 113.01.03 в Київському державному педагогічному інституті ім. М. Драгоманова (252030, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського державного педагогічного інституту ім. М. Драгоманова.

Автореферат розісланий «24» березня 1992 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради

В. Шинкевич

Г. П. ВИШНЕВСЬКА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Українсько-німецькі літературні взаємини — складова частина загального світового процесу літературних взаємозв'язків. Вони є важливою ланкою в системі зв'язків української літератури із світовою літературою. Історія української літератури знає багато різноманітних форм культурного взаємодіяння з прогресивними літературами слов'янських і неслов'янських народів, зокрема з німецьким та австрійським. Вхідження національної літератури в інонаціональне середовище можливе при врахуванні історико-генетичних, контактних, типологічних та інших форм міжлітературної взаємодії.

Проблема українсько-німецьких літературних взаємин досліджується особливо інтенсивно протягом останніх десятиліть у працях літературознавців Б. Бендзара, Г. Гуць, М. Нагірного, Я. Погребенник¹ і інших. Вони присвячені вивченню явищ міжлітературного спілкування, дослідженню проблематики літературних зв'язків.

Творче спілкування українських письменників (Ю. Федькович, І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, В. Стефаник, О. Кобилянська та ін.) з німецькомовним літературним світом стало на сьогодні предметом всебічного поглибленого вивчення.

Багатоаспектна літературна діяльність О. Кобилянської, яка включає власну двомовну, перекладну художню творчість, зовнішньо-контактні зв'язки з австрійськими та німецькими культурними діячами, дає багатий матеріал для теоретичного осмислення і узагальнення в плані як автоперекладів, так і перекладів інших авторів на німецьку.

Деякі аспекти українсько-німецьких літературних взаємин у творчій спадщині О. Кобилянської осмислювали в останні роки українські вчені. Вперше познайомив читачів з ненадрукованими німецькомовними творами письменниці Н. Томашук, текстологіч-

¹ Бендзар Б. Творчість І. Франка німецькою мовою: Канд. дис. ... — К., 1969; Гуць Г. Ю. Федькович і західноєвропейська література. — К.: Вища школа, 1985; Нагірний М. С. Творчість К. Е. Францоza в контексті німецько-українських літературних зв'язків: Канд. дис. ... — Львів, 1975; Погребенник Я. Шевченко німецькою мовою. — К.: Наук. думка, 1973.

ний аналіз низки двомовних новел письменниці подав Ф. Погребенник. Ряд статей присвячено висвітленню певних аспектів проблеми О. Кобилянська і німецька література, а саме — ставлення до зарубіжної літератури, зокрема до німецької. М. Нагірний зробив спробу виявити загальні риси контактних зв'язків української письменниці з сучасними німецько-австрійськими культурними діячами. Комплексно розглянула різні аспекти взаємини О. Кобилянської з німецько-австрійською літературою Я. Погребенник¹.

Набуток літературознавц'в, присвячений окремим аспектам цієї проблеми, допомагає комплексно досліджувати українсько-німецькі літературні взаємини на матеріалі творчості О. Кобилянської. Вивчення поставленої у дисертації проблеми зумовлюється вагомим значенням письменниці в історії українського і слов'янського письменства, тією обставиною, що в її громадсько-культурній, оригінальній і перекладацькій художній творчості, в тому числі й німецькомовній, знайшли втілення генетичні, контактні і типологічні зв'язки української літератури з літературами німецькомовними.

В дисертації порушуються питання, пов'язані із дослідженням прямих контактних зв'язків з німецьким середовищем, його значення у творчому зростанні і формуванні письменниці, у поглибленні її знань про світову літературу, із осмисленням основних шляхів входження творів авторки «Землі» в австро-німецьке літературне життя за посередництвом перекладів. Семантико-функціональний аналіз перекладів дозволяє встановити їх ідейну та художньо-естетичну вартість, розглядати як одну з найбільш продуктивних форм міжлітературних зв'язків.

Одночасно з розглядом перекладів враховується літературно-критичне тлумачення української письменниці німецькими та австрійськими літераторами, що дає змогу визначити критерії оцінок зарубіжними критиками ідейно-естетичного сенсу німецьких новел письменниці.

Вивчення проблеми «Ольга Кобилянська в українсько-німецьких літературних взаєминах» не тільки розкриває одну із сторі-

¹ Томашук Н. Ольга Кобилянська. — К.: Дніпро, 1969. — 238 с.; Текстологічні спостереження над новелами О. Кобилянської // Питання текстології. — К.: Наук. думка, 1963. — Вип. 1. — С. 171—242; Панчук Е., Томашук Н. Листи Л. Якововського до О. Кобилянської // Українське літературознавство. — 1969. — Вип. 4. — С. 144—154; Нагірний М. Німецька критика кінця ХІХ — початку ХХ ст. про О. Кобилянську // Вісник Львів. політех. інституту. — 1971. — № 53. — С. 55—60; Погребенник Я. Німецькомовні твори О. Кобилянської — важлива форма міжлітературної взаємодії // Радянське літературознавство. — 1983. — № 11. — С. 62—67.

нок в історії українсько-німецьких літературних контактів, а й допомагає глибше зрозуміти творчість О. Кобилянської, специфіку її стильової палітри.

Мета дисертації полягає у вивченні творчості О. Кобилянської в системі ідейно-типологічних зв'язків, в індивідуальній своєрідності письменниці та у визначенні об'єктивних закономірностей процесу самовиявлення її як творчої особистості. У цьому зв'язку в дисертації ставляться такі **завдання**:

— визначити об'єктивну закономірність процесу двостороннього літературного взаємодіяння німецької художньої спадщини О. Кобилянської;

— дослідити текстологічну співвіднесеність німецьких та українських варіантів новел;

— розкрити роль західноєвропейської, зокрема німецької та австрійської літератури як одного з важливих факторів у процесі формування О. Кобилянської;

— осмислити ступінь перекладацької майстерності О. Кобилянської власних новел та оповідань інших українських письменників (В. Стефаник, Олена Пчілка, Марко Вовчок, Л. Мартович);

— визначити основні критерії оцінок літературної німецькомовної творчості письменниці українськими і зарубіжними критиками та простежити їх еволюцію;

— з'ясувати місце О. Кобилянської у міжнаціональному контексті літературних взаємин, як один з яскравих прикладів інтеграції культурних явищ.

Матеріалом для дослідження послужили німецькі та українські новели О. Кобилянської, епістолярій письменниці, прижиттєві видання німецьких оповідань О. Кобилянської, переклади її творів, здійснені іншими авторами, оцінка новел і повістей у німецькомовній пресі, матеріали відділу рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України, Львівської державної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН України, Чернівецького літературно-меморіального музею О. Кобилянської, що стосуються спадщини белетристики, її контактів з німецькою та австрійською літературами.

Методологічною основою дослідження стали основні положення естетики про прозу як сферу мистецтва слова та діалектики національного і інтернаціонального в розвитку української літератури дожовтневого періоду. При вивченні поставленої проблеми дисертант спирається на досягнення української та зарубіжної критичної думки (І. Франко, Леся Українка, О. Маковей, Г. Вервес, І. Неупокоева, Д. Дюришин, А.-Г. Горбач, Л. Луців).

Методика дослідження. В роботі використані історико-літературний, порівняльно-типологічний, теоретично-аналітичний та описовий методи дослідження.

Наукова новизна дисертації полягає у комплексному дослідженні питання про роль і місце О. Кобилянської в українсько-німецьких літературних взаєминах, у проведенні порівняльного аналізу художніх та мовностилістичних засобів німецькомовних творів письменниці, у зіставленні їх з українським аналогом, у визначенні в теоретичному плані різних форм (зовнішньо- і внутрішньо-контактних) зв'язків, які знайшли своє конкретне вираження як у власній, так і в перекладацькій діяльності О. Кобилянської.

Теоретична і практична цінність роботи. Дослідження проблеми до певної міри збагачує теорію і практику міжлітературних взаємин, поглиблює розуміння двомовного творчого процесу О. Кобилянської, дає конкретний текстологічний матеріал для наукової інтерпретації німецькомовної прози, сприяє осмисленню суспільно-політичних та культурних факторів у процесі становлення О. Кобилянської як письменниці.

Практичне значення дисертації полягає у поглибленому вивченні білінгвістичної творчості О. Кобилянської. Результати дослідження дозволяють розширити конкретний розділ вузівського теоретичного курсу з української літератури кінця ХІХ—початку ХХ ст., враховувати їх при написанні нових підручників для вузів, доповнити проблематику наукових робіт студентів, спецсемінарів, а також використати німецькі художні твори О. Кобилянської у практиці викладання німецької мови на філологічному та спеціальному факультетах університетів та педінститутів.

Апробація роботи. Дисертація обговорювалася на засіданні кафедри української літератури Київського державного педагогічного інституту ім. М. Драгоманова. Основні її положення висвітлювались на щорічних науково-методичних конференціях викладачів кафедри іноземних мов Дрогобицького педагогічного інституту ім. І. Франка (1980—1991 рр.), міжвузівських республіканських наукових конференціях, присвячених 125-річчю з дня народження О. Кобилянської (Чернівці, 1988), всесоюзній науково-методичній конференції «Проблеми міжпредметних зв'язків в умовах білінгвізму» (Дрогобич, 1990), міжвузівської науково-практичної конференції «Формування світоглядних позицій вчителя в процесі навчання і виховання» (Дрогобич, 1990), людинознавчих філософських читань «Гуманізм. Людина. Свобода» (Дрогобич, 1991). Матеріали даного дослідження відображені в п'яти публікаціях.

Структура і зміст дисертації. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури і переліку архівних джерел.

У вступі обґрунтовується актуальність і новизна вибраної теми, висвітлюється стан її вивчення, визначається мета, конкретні завдання, об'єкт і матеріал дослідження, подається основний науковий результат, мотивується методологія і методика аналізу та практична цінність роботи.

У першому розділі «Значення німецької літератури у формуванні О. Кобилянської як письменниці» досліджується роль німецької літератури, яка впливала на Кобилянську своїм художнім світом, демократичними ідеями. Через німецьку літературу відбувався складний процес формування світогляду письменниці, засвоєння нею скарбів світової літератури. На увагу дослідника заслуговують питання: особисті контакти письменниці з німецькими діячами, редакторами газет, видавцями (Г. Меріан, Л. Якобовський, Г. Адам та ін.), вивчення і засвоєння нею німецької класичної літератури (Й.-Г. Гердер, Й.-В. Гете, Ф. Шіллер, Г. Келлер, Г. Гейне, Г. Гауптман), звертання до творчості новіших і сучасних німецьких і австрійських письменників, а також (за посередництвом) німецьких перекладів скандинавської (Е. П. Якобсен, Г. Банг) та бельгійської (М. Метерлінк) літератур, яке йшло в руслі безпосередніх контактів письменниці із західноєвропейськими літературами, насамперед з німецькою.

Поряд із класиками світового письменства, якими вона захоплювалась, в коло зацікавлень потрапляла і менш цінна в ідейно-естетичному плані література, зокрема популярна сентиментальна белетристика, представницею якої була німецька письменниця Євгенія Марліт (Є. Іон) (1825—1887). Кобилянській імпонувала не лише тематично-проблематична лінія романів Є. Марліт, вона знаходила дещо гідне наслідування і у художній манері письма цієї авторки.

Предметом захоплення молодой письменниці була і творчість німецького письменника Ф. Шпільгагена (1829—1911), що притягувала новелістку багатством мовно-виражальних засобів та ідейними настановами творчої особистості. Про це свідчить епіграф до твору Кобилянської «Людина».

Серед німецьких авторів у полі зору письменниці перебували Г. Келлер і Г. Гейне. Перший з них близький їй своїм гуманізмом, естетичними поглядами на літературу, демократичною сприяваністю, реалістичними позиціями в мистецтві. І Келлер, і Кобилянська своїми творами закликають до збереження людиною індивідуальності, особистості, їхні твори побудовані на глибокому розкритті внутрішнього світу почуттів і думок героїв.

Г. Гейне, творчість якого була відома на західноукраїнських землях з другої половини ХХ століття, присутній окремими згадками і ремінісценціями не лише в епістолярній, а й в прозовій творчості письменниці. Про це свідчить новела «Він і вона», де

звернення до Гейне є ілюстрацією широких культурних запитів персонажів, а назва повісті «Царівна» нав'язана романтичним гейнівським образом Лорелеї.

Оригінальні і неоднозначні думки О. Кобилянської про Г. Гауптмана, його драму «Затоплений дзвін» знаходимо в листуванні письменниці, що є виявом її зацікавлення різними літературними жанрами.

В полі зору письменниці знаходилися М. Ебнер-Ешенбах (1830—1916), новели якої вона високо оцінювала, та Е. Штраусе (1866—1960) — тонкий психолог і великий майстер пейзажно-ліричної прози.

Зацікавлення О. Кобилянською модерністськими літературними течіями в особі одного з її представників, а саме, швейцарським письменником К. Ф. Мейером (1825—1898), зумовлене її прагнення до вдосконалення власного стилю в жанрі малої прози.

Паралельно із намаганням проникнути у світ німецької художньої літератури Кобилянська розширює амплітуду знань і шляхом опанування визначних явищ філософської і естетичної думки. В цих пошуках вона ставила собі за мету знайти відповідь на питання, пов'язані з роздумами над долею рідного народу та його культурою. Зрозумілим є потяг Кобилянської до тих митців, які цікавилися Україною і слов'янськими народами загалом. До них належав Й. Г. Гердер (1744—1803), поет і філософ, який пророчив Україні роль нової Греції: «Прекрасний клімат цього краю, весела вдача народу, його музичний хист, родюча земля прокинуться; з багатьох малих племен, якими колись чей же були й греки, повстане велика, культурна нація, і її межі простягнуться до Чорного моря, а відтіля ген, у далекий світ»¹. Використання пророчої думки Гердера із його подорожніх записок персонажем роману «Апостол черні» підкреслює патріотичні почуття героя.

Опановуючи художні твори німецьких письменників, праці філософів, Кобилянська реалізує набуті знання при моделюванні характерів персонажів, прилучаючи героїв до джерел, якими збагачувалась сама, що розглядається як внутрішньо-контактна форма літературного взаємодіяння.

Письменниці близькими були ідеї німецьких філософів Д. І. Дрелера (1811—1882) та Л. Бюхнера (1824—1899) про гармонійний розвиток природи, про еволюцію суспільства як біологічну закономірність і про людину-індивідуума як вінець творіння природи. Ці філософські ідеї освячували пошуки її естетичного ідеалу, що

¹ Herder J. G. Journal meiner Reise im Jahr 1769. Herders Werke: Erster Bd. — Leipzig und Wien. — S. 352.

зводився до зображення єдності духовної і фізичної краси людини («Некультурна», «Природа», «Царівна», «Апостол черні»).

Складною і неоднозначною є проблема О. Кобилянська і Ф. Ніцше, який обґрунтував свою систему поглядів на світ, місце в ньому маси і особистості, на релігійні і атеїстичні уявлення, морально-етичні пошуки суспільного ідеалу. Постать Ніцше заслуговує ширшої інтерпретації не лише у зв'язку з творчістю О. Кобилянської, а й українською літературою кінця ХІХ—початку ХХ століття загалом, зокрема у зв'язку із виникненням модерністських і неоромантичних течій в літературі. Свої погляди Ф. Ніцше викладав у літературно-афористичній формі, висловлюючи думки лапідарно у вигляді сентенцій. Кобилянська вважала за доцільне наслідування художнього стилю письменника. У новелі «Він і вона» та у повісті «Царівна» О. Кобилянська неодноразово використовує цитати-епіграфи Ніцше, якими немов підсвічує основну ідею своїх творів. Ф. Ніцше присутній у деяких міркуваннях персонажів письменниці з приводу суспільного життя, літератури, мистецтва, які дбають про культуру не тільки для самих себе, а й для народу, про визволення жінки, про відображення культурних традицій, про духовний і фізичний розвиток людини («Impromptu phantasie», «Некультурна»). Кобилянській не міг не імпонувати той аристократизм Ніцше, що піднімає людину над сірою масою, утверджує воцьові якості особистості, здатної до боротьби за вищі ідеали. Концепцію Ф. Ніцше про сильну людину модифікувала Кобилянська по-своєму, проєктуючи на конкретні обставини українського життя, яке вимагало позитивних героїв — борців за кращу долю народу («Царівна», «Через кладку», «Апостол черні»).

Українська дореволюційна критика відзначила як позитивні, так і негативні результати впливу Ф. Ніцше на О. Кобилянську. Засвоєння О. Кобилянською німецького філософа в позитивному плані оцінили О. Маковей, Леся Українка. В категоричній формі висловився В. Сімович у статті «Ольга Кобилянська», стверджуючи, що письменниці «вмілою рукою перенесла на наш ґрунт Ніцше» (V, 240). Об'єктивне дослідження цього питання виявляє точки сприйняття і заперечення певних концепцій Ф. Ніцше стосовно О. Кобилянської, а саме — спільне і відмінне у їхніх поглядах на людину і суспільство.

Значення німецької літератури для О. Кобилянської не обмежується власне національною літературою. В полі її зору твори багатьох скандинавських письменників, які вона читала німецькою мовою. Предметом її особливого зацікавлення був визначний датський письменник другої половини ХІХ ст. Е. П. Якобсен (1847—1885), представник імпресіонізму, майстер у змалюванні психології душі. Свою прихильність до датчаина Кобилянська

засвідчила перекладом (за німецьким джерелом) новели Е. П. Якобсена «Тут повинні рожі стояти» (Буковина, 1896), передрук у журналі «Українська хата» (1911, жовтень). Інспірована творчістю Е. П. Якобсена, українська письменниця залучила в сферу своїх літературних зацікавлень інших визначних представників скандинавської літератури, зокрема датських письменників Г. Банга (1857—1912), Г.-К. Андерсена (1805—1875), норвезького К. Гамсуна (1859—1952), бельгійського поета і драматурга М. Метерлінка (1862—1949), що дало змогу завдяки німецькій мові заглибитись у ідейно-естетичний світ скандинавських літератур.

Специфіка впливу німецької літератури на О. Кобилянську полягає в тому, що, стимулювавши її творчу діяльність на ранньому етапі, вона не відвертала її від національної літератури, а підпорядкувала своєму морально-національному кредо: для рідного народу творити рідною мовою.

Другий розділ — «О. Кобилянська у творчих взаєминах з німецькими та австрійськими культурними діячами» — присвячений особистим і творчим контактам О. Кобилянської з прогресивними представниками німецької і австрійської культури та відгуками про письменницю австро-німецької критики.

У розділі подається коротка характеристика суспільного життя Буковини кінця XIX ст. під владою австро-угорської монархії. Специфічними обставинами суспільно-політичного життя Буковини в умовах австрійського колоніального гніту пояснюється той факт, що перші свої літературні кроки О. Кобилянська робить німецькою мовою. Але вирішальне значення для становлення її як української письменниці мали В. Стефаник, І. Франко, О. Маковей, Н. Кобринська. Під їх впливом проходило формування демократичного світогляду буковинської белетристики, яка поступово усвідомлює себе українською письменницею, зберігаючи водночас двомовний характер творчості, тобто продовжує писати німецькою мовою. О. Кобилянська, як і І. Франко, Ю. Федькович, О. Маковей та інші західноукраїнські письменники, хоч і виступала проти політики онімечення українського населення Буковини, відстоювала соціальні і національні права народу, але ніколи не відмежовувалася від демократичної австрійської і німецької культур, консолідувала з передовими представниками цих культур у боротьбі за гуманістичні ідеали.

Наближення О. Кобилянської до німецької культури проходить через її особисті зв'язки з відомими німецькими та австрійськими редакторами та видавцями прогресивних журналів і газет. Першими, хто звернув увагу на письменницю, були редактор віденського журналу «An der blauen schönen Donau» Ф. Мамрот і В. Бельше (1861—1939), відомий критик та літературознавець,

співробітник берлінського часопису «Freie Deutsche Bühne» пізніша назва «Berliner Rundschau»). У середині 90-х років Кобилянська листується із редактором журналу «Die neue Zeit» К. Каутським (1854—1938) і одним із провідних теоретиків німецької соціал-демократії, редактором часопису «Vorwärts» В. Лібкнехтом (1826—1900). Творчі контакти письменниці з редакторами мали своїм результатом появу оповідань письменниці «Природа» (1895—1896, № 20—23), «Битва» (1898), «Некультурна» (1898—1899, № 1—8), «Мужик» (1897). Особливо важливе значення мало спілкування Кобилянської з редакторами журналу «Die Gesellschaft» Г. Меріаном та Л. Якобовським, які дали дорогу у світ одному із найвидатніших творів письменниці «Битва».

Яскравою сторінкою зв'язків О. Кобилянської було тривале спілкування з німецьким письменником Л. Якобовським (1878—1900), про що свідчать 14 листів письменника до О. Кобилянської з 1898—1900 роки, а також з німецьким літературознавцем Г. Адамом (1874—1948). Ці контакти були зумовлені з одного боку обставинами творчого розвитку письменниці, а з другого — відбивали певні закономірності розвитку міжлітературних взаємин української та австрійсько-німецької літератур кінця XIX — початку XX століття. На 90-ті роки співпраці з Л. Якобовським творча діяльність О. Кобилянської активізується. На цей час припадає написання нею статті «Марко Вовчок та її оповідання», публікація цілого ряду оповідань українських письменників, перекладених Кобилянською німецькою мовою, про що йтиме мова в окремому розділі дисертації.

Контакти О. Кобилянської і Л. Якобовського в українсько-німецьких літературних взаєминах мали і зворотній процес, які уможливили входження літературної продукції німецьких авторів в український ареал. Леся Українка, О. Маковей, Д. Лукіянович, А. Крушельницький перекладали твори Л. Якобовського та друкували їх в чернівецькій «Буковині», у львівському «Літературно-науковому віснику».

Важливу роль у справі популяризації української творчості в німецькомовному середовищі відіграв журнал «Ruthenische Revue», що виходив у Відні в 1903—1905 роки, редактором якого був Р. Сембратович (1876—1906), талановитий український журналіст, публіцист, видавець і громадський діяч, популяризатор української літератури в німецькомовних країнах. Журнал подав такі новели О. Кобилянської, як «Покора», «Жебрачка» (1903, № 1), «За готар» (1903, № 15—16), «Valse melancholique» (1904, № 6—12), «Рожі» (1904, № 15), «Поети» (1905, № 1). Паралельно твори письменниці друкують і інші німецькі та австрійські періодичні видання («Neue Revue», «Wiener Mode», «Zukunft», «Grazer Tagblatt», «Österreichischer Arbeiter-Kalender».

Особливі заслуги у розвитку українсько-німецьких літературних зв'язків і популяризації імені О. Кобилянської в Німеччині має Г. Адам — німецький дослідник слов'янських літератур, перекладач і автор ряду статей про українську літературу. Оцінюючи літературну діяльність І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, І. Франка, В. Стефаника, аналізуючи творчість Т. Шевченка, Г. Адам належне місце віддає і буковинській письменниці О. Кобилянській. Передмова Г. Адама до збірки новел письменниці «Kleinrussische Novellen» є коротким нарисом історії української літератури. Характеризуючи літературну діяльність письменниці, він зазначає, що основна тема її ранніх творів — «це доля жінки, її боротьба за повне право на життя і любов, це і природа Карпат, що настроює на високий поетичний лад»¹. Г. Адам ставить Кобилянську поряд з І. Франком як борця за права людини, насамперед жінки. Критик у статтях «Український лист» та «Сторіччя української літератури»² акцентує на художній майстерності і глибокій психологічній правді її творів. Збірка «Kleinrussische Novellen» з передмовою Г. Адама викликала резонанс у австрійсько-німецькій періодиці. На сторінках віденської газети «Neue freie Presse», журналу «Die Gesellschaft», берлінського двотижневика «Aus fremden Zungen» висловлені міркування про талант письменниці.

В дисертації відведено місце критичним відгукам про письменницю, авторами яких виступили такі діячі культури як І. Франко, О. Маковей, М. Мочульський, С. Яричевська. В них характеризується літературний талант письменниці.

Творчі контакти О. Кобилянської з німецькими культурними діячами, письменниками, видавцями відбивають певні закономірності розвитку міжлітературних взаємин української та австрійсько-німецької літератур кінця ХІХ — початку ХХ століття.

У третьому розділі «Двомовні новели О. Кобилянської та їх художньо-текстологічна співвіднесеність. З історії перекладання новел О. Кобилянської іншими літераторами» досліджуються німецькомовні новели письменниці у зіставленні з їх українськими аналогами. При вивченні літературної спадщини письменниці німецькою мовою постає питання, як співвідносяться двомовні новели О. Кобилянської: чи наявні в них текстологічні розбіжності, наскільки вони тотожні з ідейно-художнього погляду.

Відомо п'ятнадцять творів письменниці, які написані німецькою мовою, що існують також в українському варіанті: «При-

¹ Adam G. Kleinrussische Novellen. Minden, 1901. — S. 25.

² Adam G. Ruthenischer Brief (1902 bis 1904) // Das literarische Echo. Berlin. — 1905. — Mai. 15. 16. — S. 1204—1208; Ein Jahrhundert kleinrussischer Literatur // Das Magazin für die Literatur. 1901. — № 4. — 26. Januar, — S. 90.

рода», «Битва», «Некультурна», «Рожі», «Поети», «За гитар», «Через море», «Мужик», «Банк рустикальний», «На полях», «У св. Івана», «Valse melancholique», «Impromptu phantasie».

Зіставляючи німецькі та українські мовні варіанти текстів розглянутих творів, слід мати на увазі, що вони належать одному і тому ж авторові, який міг давати докладний ідентичний німецькому оригіналові український переклад або, використовуючи своє авторське право, вносити в нього доповнення, уточнення, робити зміни, пропуски, тобто творчо трактувати його.

Дослідження двомовних новел О. Кобилянської засвідчує, що на українських текстах більшою чи меншою мірою позначився вплив стилістики німецької мови. Це, зокрема, стосується деяких стилістичних конструкцій, явно перенесених з німецького в український текст. О. Кобилянська, творячи паралельно двома мовами, не відразу змогла перебороти сильніший від української вплив німецької мовної стихії, що призвело до дублювання і до механічного перенесення в рідну мову невластивих їй форм і конструкцій. Текстологічний аналіз переконує в тому, що в художній тканині обох варіантів текстів фактично відсутні чи то лексичні, чи то синтаксичні, чи то фонетичні відхилення.

В українському тексті зустрічаємо перенесені з німецької мови типові для неї і неправомірні у структурі української мови лексичні конструкції, дієслівне керування, дієприкметникові звороти, механічне перекладення артиклів, прийменників, що позбавляє український варіант художньої виразності: а дні міняються з ночами (II, 464) — und Tage wechselten mit den Nächten (S. 111); відражаюча нагота вершин (I, 384) — die abstossende Nacktheit der Höhen (S. 181). О. Кобилянська користується методом буквального перекладу, що призводить часто до порушення морфолого-синтаксичних особливостей української мови: Kopf an Kopf, nebeneinander im Stürzen der Zufall gewalt (S. 163) — голова об голову... лежали столітні дерева (I, 375), тобто в значенні «одне біля одного». Вирішуючи проблему про перекладність і неперекладність специфічних термінів національного колориту, вона йде декількома шляхами. Частину реалій вносить в німецький текст без змін, хоч вони не завжди зрозумілі іншомовному читачеві. Специфічні українські реалії подає через описову перифразу або дає їх підсторінкове пояснення. Такий переклад носить коментуючий характер: китарики — kurze armellose Schafpelzen, коломийка — Kolomyjka, ein Nationaltanz. Діалектизми перекладачка реалізує німецькою літературною мовою, що призводить до невілювання просторічного стилю мови героїв і негативно позначається на стилістиці перекладу: запукати в двері — klopfte an die Türe, беаги — die Säcke, горівка — Schnaps. І в першотексті, і в перекладі О. Кобилянська вживає синоніми-аналогі, які да-

ють змогу уникнути одноманітності і урізноманітнюють зображально-виражальні засоби мови. Рідний дім, в якому живуть поети, авторка називає «Wohnstadt», «Heim», «Haus», тобто «житло», «оселя».

Як показує текстологічне зіставлення, оригінальні твори О. Кобилянської або згодом перекладені нею українською, не завжди ідентичні. Проте вони не впливають на ідею та на зміст перших або других. Подекуди в німецькомовних новелах відчувається дещо піднесений, вишуканий стиль, що призводить до незначних стилістичних розбіжностей між двомовними текстами і до варіативності нюансів фрази. Наприклад: «померти» — «verscheiden» з відтінком поетичності у значенні «покинути світ» — не рівнозначні. У німецьких та перекладених українською мовою новелах О. Кобилянської спостерігаються випадки, коли невеликі за розміром фрази не перекладаються. Це не спричиняє якихось суттєвих змін у змістовій структурі того чи іншого твору і не порушує еквівалентності на рівні тієї чи іншої ситуації. Розходження, які зустрічаються в німецькому першотворі, а також і в похідному від нього українському варіанті, є виявом її авторської волі. Тому неправомірним було б закидати їй порушення кількісного співвідношення між оригіналом і перекладом.

Тонко володіючи поетичними виражальними засобами німецької мови, О. Кобилянська відтворює простонародну лексику, використовуючи народні німецькі фразеологізми, які, як зауважує Р. Зорівчак, «вносять у художнє мовлення струмись свіжості, надаючи йому більшої мальовничості й краси»¹. Фразеологізми, вжиті письменницею, використані переважно для розкриття внутрішнього світу героїв, соціально-психологічної мотивації їх вчинків. Діалектні компоненти, які входять у структуру фразеологізмів, зберігають у кожному із двох варіантів свою питому насиченість: es war gerade zum Lachen (S. 1) — просто сміх брав (III, 322), wenn die Henne krähen wird (S. 85) — як курка запіє (I, 398).

Для новел О. Кобилянської обох варіантів характерні лексеми із зменшено-пестливими семантичними відтінками. За допомогою суфіксів-демінутивів створюється колорит ліричності, конкретизуються зменшувальні відтінки іменників у семантиці.

У підрозділі «З історії перекладання новел О. Кобилянської іншими літераторами» йдеться про переклад деяких творів письменниці іншими літераторами. На період співпраці письменниці з журналом «Ruthenische Revue» припадає публікація її новел «Жебрачка», «Покора» (переклади належать перу сучасниці О. Кобилянської, К. Ганкевич). Аналіз цих інтерпретацій

¹ Зорівчак Р. П. Принципи підходу до фразеологічної одиниці в перекладознавчих дослідженнях // Теорія і практика перекладу.—1979.—№ 1.—С. 109.

переконає, що перекладачка зуміла передати спрямованість, красу і самобутність мови оригіналу, зберегла художню та стилістичну особливність першотвору. Вона прагнула максимально точного наближення до першотексту. Перекладацькі спроби К. Ганкевич сприймаються як літературні німецькі твори, покликані збагачувати художній світ літератури, мовою якої вони перекладені.

З історії німецько-українських літературних взаємин не можна викреслити чимало видань, що з'явилися у першій половині 40-х років у Німеччині. Ці видання вийшли в час гітлерівського режиму, і їх безапеляційно відкидали. До політично нейтральних належить і антологія «Die Scholle», видана 1942 р. у видавництві О. Гаррасовича в Лейпцігу. У цій антології О. Кобилянська представлена в оточенні визначних письменників, серед них і українських радянських (Г. Косинка, М. Хвильовий). Переклади в антології виконані М. Мірчук, дружиною автора післямови І. Мірчука. Кобилянська репрезентована у збірці двома новелами «Битва» і «Юда». Зіставлення перекладів новел із першотекстом переконує, що вони в основному тотожні. Перекладачка дала адекватні аналоги оповідань Кобилянської, достовірно інтерпретувала сюжетну канву. Про досить високу майстерність М. Мірчук як перекладачки свідчить малюнок місячної ночі із новели «Битва»: «Ніч перед тим... це була світлом упоена ніч... місяць збільшився у великий матово-червоний круг (1, 374) — Eine Nacht zuvor... es war eine lichttrunkene Nacht — hatte sich der Mond zu einer grossen, mattroten Scheibe erweitert. (Kleinrussische Novellen, 160); Eine lichtdurchtränkte Nacht vorher wuchs der Mond zu einer grossen machtvollen Scheibe (Die Scholle, 135).

В післявоєнний період процес рецепції новелістики О. Кобилянської в східній частині Німеччини значно сповільнився. Серед літераторів колишньої НДР, які продовжили традиції перекладання прози О. Кобилянської, назвемо лише подружжя Т. і Г. Штайнів, яким належить переклад оповідання Кобилянської «Банк рустикальний»¹. У післямові до антології та мініпортретах про українських письменників, у тому числі і О. Кобилянську, К. Рунге, упорядник збірки, осмислює в загальних рисах її творчість та подає коротко біографію.

Т. і Г. Штайни загалом добре і досить кваліфіковано репродукують ідейний зміст та мовно-стилістичні засоби твору. Не беручи до уваги поодинокі неточності, які не знижують художності перекладу в цілому, німецький «Банк рустикальний» в їх інтерпретації відповідає сучасним вимогам мистецтва перекладання і

¹ Ukrainische Erzähler. Die Bauernbank. — Berlin: Verlag Neues Leben, 1963. — S. 71—75.

ні в чому не поступається автоперекладові, здійсненому більш як півстоліття тому. Більше того, переклад наближений своїм стилем до сучасного читача.

Перевидана 1980 р. антологія «Eine beispiellose Hochzeit. Ukrainische Erzählungen» передрукувала даний твір без будь-яких змін у виконанні Г. і Т. Штайнів.

Не можна залишити поза увагою і той факт, що авторитетні енциклопедичні видання, які вийшли у 70—90-х роках у лексикографічних центрах Німеччини, Австрії, Швейцарії, подають статті про О. Кобилянську¹ з короткими даними про її життя і творчість. Це свідчить про місце О. Кобилянської, яке вона посідає серед інших культурних діячів в історії світової літератури. Частина спадщини письменниці-білінгва залишається недоступною для сучасного німецького читача, а саме, коли йдеться про велику прозу О. Кобилянської, її романи «Земля», «Царівна», «Апостол черні» чекають свого перекладача.

У четвертому розділі «Переклади О. Кобилянської з української літератури — одна із форм українсько-німецьких літературних контактів» аналізуються переклади письменниці творів українських класиків — Марка Вовчка, Олени Пчілки, В. Стефаника, Л. Мартовича, Н. Кобринської. О. Кобилянська пропагувала художні літературні надбання свого народу і сприяла розширенню українсько-німецьких взаємин.

Інтерпретовані О. Кобилянською оповідання згаданих українських письменників, опубліковані 1903—1905 рр. у віденському українознавчому журналі «Ruthenische Revue», вдало репрезентували малу прозу в німецькомовному середовищі. Детальне вивчення перекладів О. Кобилянської дозволяє констатувати: вони в основному дають адекватне відображення змістової структури, художніх особливостей, національну специфіку та тематичну розмаїтість першотекстів.

В її перекладах відбито казковість оповідання Н. Кобринської, глибокий психологізм Стефаникового персонажа, страждання селянського люду в часи рекрутчини у Марка Вовчка тощо. Власна інтуїція Кобилянської як письменниці, її глибоке знання обох мов, і насамперед німецької, зумовили цілком задовільний художній рівень перекладених нею українських новел. О. Кобилянська керувалась у своїй перекладацькій практиці принципом буквального відтворення оригіналу, що подекуди негативно відбивалося на його художності.

¹ Meyers Enzyklopädisches Lexicon in 25 Bänden. Bd. 14. Bibliographisches Institut-Mannheim (Wien) Zürich. — 1975. — S. 13. Brockhaus Enzyklopädie in 24 Bänden. Bd. 12. F. A. Brockhaus Mannheim. — 1990. — S. 131.

Із перекладених О. Кобилянською оповідань Марка Вовчка («Два сини», «Максим Гримач», «Сон», «Не до пари», «Ледашиця», «Данило Гурч», «Одарка») побачили світ 1903—1904 рр. у журналі «Ruthenische Revue» лише три перших. Перекладачка робить правильний вибір лексичних одиниць, які відповідають семантичній навантаженості лексики оригіналу. Хоча, коли йдеться про етнографічні елементи в оповіданнях, то спостерігається деяке нівелювання національного колориту: Сорочка тоненька і плахта шовкова, пояс сріблом цвіткований, ...дрібно-дрібнесьенько русу косу заплела (1, 99) — Das Hemd fein, unendlich fein, und der Rock aus Seide, dazu ein Gürtel mit Silberblumen. ...Den blonden Zopf hatte sie dicht und klein geflochten (Ruthenische Revue. 1903. N 4. S. 100). Так, східноукраїнське «плахта» транспонується загальноновживаним «der Rock», пісенно фольклорне «руса коса» має своїм еквівалентом «der blonde Zopf».

Певні труднощі, як правило, зустрічаються при перекладі історичних реалій. Так, наприклад, О. Кобилянська вживає в німецькому тексті слово «сотник», розкриваючи його зміст у посторічковому коментарі: *Sotnik/Anführer einer Abteilung von hundert Mann im Kosakenheere* (S. 101).

Подібно трактує предмети чоловічого одягу «жупан» і «сап'янці», вводячи їх у переклад без змін, що залишаються іноземному читачеві цілком незрозумілими.

Праця О. Кобилянської над новелами В. Стефаніка крила в собі особливі труднощі у зв'язку із своєрідністю творчої манери, стислістю ущільненого синтаксису, карбованої енергійної мови, при всій її складній ритмічній організації і музичальності.

Кобилянській належить переклад трьох оповідань В. Стефаніка «Сама-саміська», «Катруся», «Лист» («Ruthenische Revue», 1903. N 2. S. 55—56; 1904. N 18. S. 529—532; 1903. N 5. S. 123—125). Перекладачка знаходить більш-менш рівнозначні відповідники до імпресіоністичних прийомів у змалюванні картини смерті старої жінки-селянки («Сама-саміська») і молодої дівчини-робітниці («Катруся»). О. Кобилянська використовує розгалужену синоніміку, завдяки чому уникає повторів і урізноманітнює стилістично текст. Так, лексемі «баба» відповідають три варіанти контекстуальних синонімів «ein altes Mütterchen, die alte Frau, die Alte». Багата на фразеологізми, еліпсиси, мова В. Стефаніка не завжди викликає у перекладі аналогічні асоціації. Недосконале знання письменницею покутського діалекту привело до зниження художнього рівня перекладу. Беручи до уваги всю складність художньої системи новелістики В. Стефаніка, її праця все ж може бути оцінена позитивно.

Перекладацька діяльність О. Кобилянської не вичерпується Марком Вовчком та В. Стефаником. Її вибір падає на іншого художника слова з Покуття — Л. Мартовича. Оповідання «Мужицька смерть» перегукується з новелами В. Стефаника своїм трагічним настроєм, крізь який проглядає легкий гумор. Значні труднощі при відтворенні «Мужицької смерті» Л. Мартовича німецькою мовою становили експресивно-динамічна мова, багата на діалектні елементи, прислів'я, приказки, вкладені в уста селян афоризми. Не завжди вдається досягти майстерності при поєднанні гумористичного, трагічного і ліричного — цих відмінних станів психології душі та трансформувати адекватні стилістичні засоби. Проте, О. Кобилянська вдало трактує українські фразеологізми та приказки. Наприклад, «ти обснуєш чоловіка, як павук...» (37)¹ — *Du verwickelst den Menschen wie eine Spinne in ein Netz* (485), «прийде коза до воза» (29) — *du wirst noch zu mir zurückkommen* (478). Не завжди успішно перекладачка реалізує етнографічно-побутову лексику. Так, слово «читальня» має три відповідники: «Leseverein, Dorfkasino, Lesehaus». Незважаючи на труднощі при перекладі, О. Кобилянська все ж спопуляризувала ім'я українського письменника Л. Мартовича.

Крім розглянутих перекладів, О. Кобилянській належить німецька інтерпретація казки письменниці Н. Кобринської «Чортище». Обоє письменниць споріднює тема емансипації жінки, заглиблення в психологію жіночої душі, її поривів до розквітаччя, до світла і свободи. Казково-фольклорна основа оповідання, контрастні характеристики персонажів чорта і коваля знаходять раціональні еквіваленти у німецькому варіанті.

Тема інтелігенції є спільною для О. Кобилянської і О. Пчілки, чим і пояснюється вибір оповідання «Соловйовий спів». Перекладачка виходить із розуміння органічної цілісності твору, розуміючи важливість збереження в перекладі всіх його компонентів. На практиці ж вона не завжди залишається вірною цим принципам. Йдеться, зокрема, про цілий ряд неправомірних пропусків, які деформують німецький текст у кількісному відношенні. В той же час простежується максимально наближені до першотексту художні засоби — метафори, образні епітети та інші стилістичні фігури. Художньо і асоціативно рівнозначна епітезація мови оригіналу і перекладу: «...лісня едналася і з тим цвітом, і з прозорою блакиттю весняного неба» (125) — «...ihr Lied vereinigte sich mit dem Blütenduft und der durchsichtigen Bläue des Frühlingshimmels» (*Ruthenische Revue*, 1903. N 11. S. 266—270. N 12. S. 290—294). В цілому ж переклад витриманий в смисло-

¹ Мартович Л. Твори. — К.: Дніпро, 1976. — С. 24—55.

вому і художньому ключі оригіналу. Незначні видозміни лексичного характеру не відбилися негативно на дотриманні індивідуального стилю Олени Пчілки.

Переклади О. Кобилянської виконали культурологічну місію, відкрили німецьким читачам маловідомий світ героїв з їх проблемами, національною своєрідністю, демократичними устремліннями. Вони залишаються своєрідним художнім документом міжлітературних взаємин, заслуговують включення до багатотомного наукового видання спадщини письменниці. Переклади О. Кобилянської відобразили реальну художню правду оригіналу та відіграли позитивну роль у процесі взаємодіяння двох літератур — німецької та української.

У висновках підведено підсумки, узагальнено наслідки дослідження ролі і значення О. Кобилянської в українсько-німецьких літературних зв'язках. О. Кобилянська жила і творила у специфічних суспільно-політичних обставинах, як письменниця вона формувалася як на національному ґрунті, так і на традиціях німецькомовних літератур.

Німецька література була одним із чинників формування світогляду О. Кобилянської, розширення її кругозору, вдосконалення художнього стилю, вона збагатила художній світ письменниці новими ідеями та образами.

О. Кобилянська перебувала і під впливом німецької філософської думки. Вона критично сприймала таку неоднозначну постать, як Ф. Ніцше, ремінісценції з творчості якого реалізувала при моделюванні художніх образів.

Творчі контакти письменниці з німецькою літературою, які охоплювали і особисті взаємини з письменниками (Л. Якобовський, Г. Адам), зв'язки з періодичними виданнями («Die Gesellschaft», «Ruthenische Revue») були результативними як для української, так і для німецької літератур.

Німецькомовні твори письменниці, зокрема ті, що стали фактом історико-літературного процесу, сприяли утвердженню О. Кобилянської як белетристки в українській та німецькій літературах.

Різновидом літературної праці О. Кобилянської, що виходить за рамки національної літератури і органічно вписується у контекст українсько-німецьких взаємин, є її переклади творів класиків української літератури.

Як своєю оригінальною німецькомовною творчістю, так і перекладами на німецьку, а також контактами з діячами австрійської та німецької культур, О. Кобилянська посідає вагоме місце в історії українсько-німецьких літературних взаємин.

¹ Пчілка Олена. Твори. — К.: Дніпро, 1971. — С. 125—135.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНИЙ В ТАКИХ
ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Порівняльно-текстологічний аналіз новел О. Кобилянської // Творчість О. Кобилянської у контексті української та світової літератур.—До 125-річчя з дня народження письменниці: Тези доповідей. — Чернівці, ЧДУ, 1988—С. 88.
2. Філософський аспект творчості О. Кобилянської і підготовка учителя-україніста // Формування світоглядних позицій вчителя у процесі навчання і виховання; Тези доповідей. — Дрогобич, 1990. — С. 166—168.
3. О. Кобилянська — перекладач творів Марка Вовчка і Олени Пчілки німецькою мовою // Проблеми міжпредметних зв'язків в умовах білінгвізму: Тези доповідей. — Дрогобич, 1990. — С. 206—207.
4. Колористичні епітети в оповіданнях О. Кобилянської // Культура слова. — Вип. 39. — К.: Наук. думка, 1990. — С. 36—39.
5. Гуманізм і проблема емансипації в творчості О. Кобилянської // Гуманізм. Людина. Свобода: Тези доповідей. — Дрогобич, 1991. — С. 140—142.

Голуш

Здано до набору 11. 03. 92. Підписано до друку 17. 03. 93.
Формат 60x841/16. Ум. друк. ар. 1,16. Обл. вид. лист 1,39.
Тираж 150. Зам. № 673. Безплатно.

Дрогобицька міська друкарня Львівської області,
293720, м. Дрогобич, вул. І. Мазепи, 7.